

НАУКОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

SCIENTIFIC METHODS OF NATIONALIZATION OF PARTY SYSTEMS

Шелемба М.М.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету*

У статті розглянуто основні науково-практичні підходи до методології оцінки рівня націоналізації партійної системи країни. Науково-методологічні погляди та емпіричні напрацювання систематизовано за підходами американських та англійських, європейських, російських, українських авторів. Зазначено, що перші кроки у розвитку методологічної бази питання належать американським та англійським вченим. Підкреслено досягнення російських вчених щодо розробки методики розрахунку альтернативного вимірювача – індексу націоналізації партійної системи, яка є однією з найбільш популярних та менш складних серед аналогічних пропозицій зарубіжних авторів. Визначено, що більшість наукових та емпіричних досліджень не характеризується різноманітністю і переважно сформована на схожій методологічній основі (використанні коефіцієнта Джині, його модифікованих варіантів).

Ключові слова: націоналізація, партійна система, політична партія, методологія, коефіцієнт Джині, модифікований варіант.

В статье рассмотрены основные научно-практические подходы к методологии оценки уровня национализации партийной системы страны. Научно-методологические взгляды и эмпирические наработки систематизированы по подходам американских и английских, европейских, российских, украинских авторов. Отмечено, что первые шаги в развитии методологической базы вопроса принадлежат американским и английским ученым. Подчеркнуты достижения российских ученых по разработке методики расчета альтернативного измерителя – индекса национализации партийной системы, которая является одной из самых популярных и менее сложных среди аналогичных предложений зарубежных авторов. Определено, что большинство научных и эмпирических исследований не характеризуется разнообразием и преимущественно сформирована на схожей методологической основе (использовании коэффициента Джини, его модифицированных вариантов).

Ключевые слова: национализация, партийная система, политическая партия, методология, коэффициент Джини, модифицированный вариант.

The article deals with the main scientific and practical approaches to the methodology of assessing the level of nationalization of the party system of the country. Scientific and methodological views and empirical work are systematized according to the approaches of American and English, European, Russian, and Ukrainian authors. It is noted that the first steps in the development of the methodological basis of the issue belonged to American and English scholars. The achievements of Russian scientists in developing the methodology for calculating an alternative meter – an index of nationalization of the party system – is one of the most popular and less complex among similar proposals of foreign authors. It is determined that the majority of scientific and empirical studies is not characterized by diversity, and is mainly formed on a similar methodological basis (using the Gini coefficient, its modified variants).

Key words: nationalization, party system, political party, methodology, Gini coefficient, modified version.

Постановка проблеми. Партійні системи різних країн світу мають свої тенденції та схожі ознаки розвитку, аналіз їх стану та динаміки дає змогу розуміти проблеми та прогнозувати можливі варіанти змін. Вивчення такого явища, як націоналізація партійної системи, передбачає використання певного методологічного підходу щодо аналізу, який би був прийнятний для відповідних умов розвитку країни, електорального простору, партійної системи тощо. Актуальність теми статті пов'язана з необхідністю вивчення та критичного аналізу науково-практичних праць із вказаної проблеми з метою окреслення тенденцій сучасних досліджень за визначеним напрямом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження стану націоналізації партійної системи присвячені наукові та емпіричні праці американських та англійських (Д. Урвіна, Р. Роуза, Дж. Корнфорда, Д. Карамані, С. Моргенстерна, С.М. Свіндле, А. Кастагнолі,

М. Джонса, С. Мейнверінга, Ю. Касаю та Дж. Моєніуса, В. Клагетта), деяких європейських (Д. Бошлера), російських (Г.В. Голосова, І.С. Григор'єва) та українських авторів (Ю. Морозюка).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку політичної науки є великий масштаб науково-методологічних та практичних напрацювань у сфері аналізу явища націоналізації партійної системи країни. Заради подальшого вироблення власної методології аналізу цього явища важливими є вивчення та систематизація основних наукових підходів та емпіричних матеріалів за вказаним напрямом.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Ціль дослідження – систематизація наукових підходів та емпіричних досліджень щодо аналізу стану націоналізації партійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивченням питання науково-методологічного

забезпечення аналізу та емпіричними дослідженнями займалися автори різних країн. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку здійснено американськими та англійськими авторами.

Вказаною категорією авторів стан націоналізації партійної системи оцінювався через призму індексів часток (часток конкурентних територіальних утворень, зокрема регіонів, округів тощо). Серед основних науково-практичних напрацювань у цьому напрямі можемо виділити дослідження американських, англійських вчених:

- методику розрахунку та аналіз регіональних відмінностей партійних систем, представлену Д. Урвіном [13, с. 19–74]. Автор здійснював аналіз вказаних відмінностей, зважаючи на чисельність одномандатних округів, де тільки один кандидат став конкурентним за результатами виборів;

- методичний підхід та приклад оцінки політичних партій у розрізі кількості можливих «безпечних територій», викладений Дж. Корнфордом у 1970 р. Автор визначав, в яких виборчих територіальних одиницях досліджуваних партій не загрожує конкуренція з боку інших взагалі [7, с. 107–116];

- порядок оцінки рівня національної ідентичності партій та індексу територіальної охопленості (territorial coverage index) (Т), запропоновані Д. Карамані [5].

Розрахунок за вказаними підходами (індексів часток) є доволі простим, але результати розрахунків не є достатньо інформативними в контексті оцінки партійної націоналізації. Дослідження часток конкурентних територіальних утворень дає змогу отримати не дуже важливі дані щодо регіональної гетерогенності електоральної підтримки партій.

Вивчення наукового та методологічного матеріалу свідчить, що важливий внесок у розробку емпіричних методів дослідження здійснили Р. Роуз та Д. Урвін, які в 1975 р. представили методику розрахунку кумулятивного індексу регіональної нерівномірності партійної системи (Cumulative Regional Inequality Index) (формула 1) [12].

$$CRI = \left(\sum |v_j / v_n - p_{ij} / p_{in}| \right) / k, \quad (1)$$

де v_j – кількість електоральних голосів у регіоні j ; v_n – загальнонаціональна кількість електоральних голосів; p_{ij} – кількість голосів, отриманих партією у регіоні j ; p_{in} – кількість голосів, отриманих партією загалом по країні; $v_n k$ – кількість територіальних одиниць [12].

Згідно з матеріалами авторів, за допомогою цього індексу можна було оцінити стан відмінностей між ідеальною пропорцією голосів, які партії могли б отримати за умов, якби електоральна підтримка була розподілена територією країни гомогенно згідно з розмірами кожного регіону, та загальнонаціональною підтримкою цих партій.

Іншими словами, індекс дає змогу розрахувати показник відмінностей між розподіленням електоральної підтримки на національному рівні та розподіленням електоральної підтримки в рамках регіонів.

Далі, за підходом авторів, розраховується індекс Лі, який передбачає ділення суми відхилень за національним та регіональним голосуванням, як і в попередньому індексі тільки не на кількість територіальних одиниць, а на 2. Формула розрахунку цього коефіцієнту наведена нижче (формула 2) [12]:

$$L = \left(\sum |v_j / v_n - p_{ij} / p_{in}| \right) / 2, \quad (2)$$

За допомогою цього індексу автори пропонували оцінювати загальний рівень регіональної нерівномірності партійної системи в країні.

Модифікований підхід до порядку розрахунку зазначеного індексу запропонований Д. Карамані. Автор розраховував цей показник (коефіцієнт варіації) як стандартне відхилення результатів електоральної підтримки основних партій по регіонах і ділив це число на середнє значення електоральної підтримки (формула 3) [5, с. 313].

$$\text{Variability coefficient: } CV = S / \bar{X}, \quad (3)$$

де S – стандартне відхилення результатів електоральної підтримки основних партій по регіонах; $\bar{X}$ – середнє значення електоральної підтримки [5, с. 313].

За твердженням С. Моргенстерна, С.М. Свіндле, А. Кастагнолі [11, с. 313], для зазначених коефіцієнтів варіації характерні недоліки, а саме:

- відсутня верхня межа;
- не враховуються розміри територіальних одиниць;

- є високий рівень залежності значення індексу від розмірів досліджуваних партій (у малих партій відзначаються менші частки відхилень порівняно з великими);

- всі показники, за винятком S (стандартного відхилення результатів електоральної підтримки основних партій по регіонах), вирізняються ознакою «відсутності чутливості до переміщень». Якщо електоральна підтримка переміщається від території, де партія має більш сильну електоральну підтримку, значення показника залишиться незмінним, навіть з урахуванням того, що такі територіальні переміщення впливають на зростання рівня гетерогенності.

Пізніше деякі автори намагалися вирішити проблему недосконалості підходів до розрахунку показника варіації, але їх спроби загалом не вирішували проблеми відсутності верхньої межі і впливу на показники розмірів партій.

Надалі в історії політичного аналізу виникло більш сучасне трактування представлення кумулятивного індексу регіональної нерівномірності партійної системи. У 2003 р. М. Джонсом і

С. Мейнверінгом (США) [9] була описана методика оцінки націоналізації партійної системи загалом і націоналізації електоральної підтримки кожної партії.

Автори запропонували порядок розрахунку індексу націоналізації підтримки окремої партії (Party Nationalization Score), заснованого на використанні економетричного коефіцієнта Джині (Gini coefficient). Згідно з підходом авторів, індекс націоналізації підтримки окремої партії може розраховуватися в такому порядку (формула 4) [9]:

$$PNSi = 1 - Gi, \quad (4)$$

де Gi – коефіцієнт Джині для партії i .

Якщо $Gi \rightarrow 0$, а $PNSi \rightarrow 1$, то i -я партія отримала однакові частки голосів у всіх територіальних одиницях і $PNSi$ висока [9].

Якщо $Gi = 1$, а $PNSi = 0$, партія i отримує 100% електоральної підтримки на території однієї територіальної одиниці, а в інших – 0%.

Автори підходу вказують, що в більшості практичних випадків межі PNS знаходяться в проміжку від 0 до 1.

М. Джонс і С. Мейнверінг розробили середньозважений індекс націоналізації (PSNS – Party System Nationalization Score), націлений на оцінку рівня націоналізації партійної системи загалом (формула 5) [9].

$$PSNS = \sum_{i=1}^n (PNS_i * V_i), \quad (5)$$

де V_i – кількість голосів за i -ю партію [9].

Як показує аналіз розвитку науково-методологічного інструментарію оцінки вказаного явища, в наукових колах та серед фахівців порушувалось питання щодо складності розрахунків, недосконалості та похибок результатів рівня націоналізації партійної системи, розрахованого за допомогою коефіцієнта Джині.

Іншими американськими вченими з досліджуваної проблеми виділено групу індексів, яка забезпечує змогу оцінки рівня відмінності розміру партійної системи на регіональному рівні в середньому та розміру партійної системи на загальному національному рівні, без урахування розміру територіальних утворень. Зокрема, Ю. Касаю та Дж. Моєніус розробили порядок розрахунку індексу інфляції, який показує рівень відмінності розміру партійної системи на рівні регіонів у середньому та розміру партійної системи на загальному національному рівні країни (формула 6, 7) [10]:

$$I_w = \left((ENP_{nat} - \sum_{i=1}^n ENP_i W_i) / \sum_{i=1}^n ENP_i W_i \right) * 100, \quad (6)$$

де ENP_{nat} – розмір ефективної кількості партій у межах національного рівня країни; ENP_i – розмір ефективної кількості партій у рамках території (регіону) i ;

$$W_i = \text{voti} / \text{votnat}, \quad (7) [10]$$

де voti – кількість електоральних голосів у межах національного рівня країни; votnat – кількість електоральних голосів, отриманих у межах території (регіону) i .

Умовами порядку розрахунку передбачено, що коли значення розміру національної партійної системи більше порівняно зі значенням середнього розміру партійної системи за регіональними одиницями, показник інфляції показує те, що розмір партійної системи характеризується знеціненням від регіонального до рівня країни національного. І, навпаки, коли в середньому вимірі розміри партійних систем на регіональних рівнях більші порівняно із національними, можна констатувати дефляцію [10].

У наукових працях деяких американських, англійських вчених описані також специфічні наукові підходи, які можуть бути використані для певних умов розвитку партійних систем [6]. Зокрема, автори розглядають питання оцінки націоналізації для країн із двопартійною системою, і з огляду на це, використання вказаних методологічних матеріалів для демократій із багатопартійною системою неприйнятне.

У контексті емпіричних напрацювань першої категорії дослідників (вчені США, Великобританії) на окрему увагу заслуговує практичне дослідження Д. Карамані [5]. Автор за матеріалами емпіричного дослідження представив кілька типів націоналізації партійних систем країн Європи в період другої половини ХХ ст. відповідно до територіальної конфігурації, зокрема:

- тип націоналізованих партійних систем, які вирізняються гомогенною підтримкою всіх політичних партій, відмінністю та слабким рівнем розвитку регіональних партій. До цього типу належать, на думку автора, Данія, Ісландія, Норвегія, Греція тощо;

- тип сегментованих систем, які характеризуються наявністю хоча б однієї територіальної одиниці, яка представлена регіональною партією, за гомогенної підтримки окремих політичних сил (Німеччина, Італія);

- тип територіальних партійних систем, в яких немає потужних регіональних партій, хоча з огляду на культурні розмежування зазначається явище нерівномірної підтримки основних партій за територіями (Франція, Швейцарія, Великобританія);

- тип регіоналізованих партійних систем, які мають не тільки територіально нерівномірну електоральну підтримку партій, але і наявність впливових регіональних партій (наприклад, Фінляндія, Бельгія тощо).

Важливим практичним досвідом із науково-практичної роботи Д. Карамані є те, що автор визначив та обґрунтував вплив тих факторів, які найбільш вагомими щодо розвитку явища «територіальності» (регіоналізації), і, відповідно, зменшення націона-

лізації партійної системи. Згідно з результатами досліджень автора, найбільший рівень регіоналізації або територіального розмежування голосування в Європі в період другої половини ХХ ст. демонстрували ті партії, які використовували регіональну, етнолінгвістичну та релігійну ідеологію в програмних документах та виборчій програмі. За твердженням Д. Карамані, це, переважно, ті політичні сили, які стояли на засадах спротиву створення сильної нації в країні, орієнтували електорат не виступати за підтримку централізації в країні. Вивчення впливу релігійного, етнолінгвістичного та регіонального факторів впливу на зниження націоналізації партійної системи та посилення територіальних розмежувань дало вченому змогу виділити найбільш вагомий із них. Автор зазначає, що це етнолінгвістичний фактор, який викликає суттєві мовні відмінності в електоральному просторі в межах різних регіонів країни [5].

Є ґрунтовні науково-практичні дослідження націоналізації партійної системи країн Латинської Америки, здійснені М. Джонсом та С. Мейнверінгом із використанням авторського підходу до аналізу [9].

Суттєвий внесок у розвиток методологічного та емпіричного аналізу досліджуваної проблеми зробив європейський дослідник Д. Бошлер. Вченим було розроблено та представлено в науковий обіг показник стандартизованого індикатора оцінки регіональної репрезентації політичних партій (standardized party nationalization score sPNS) (формула 8) [3]. Стандартизована оцінка партійної націоналізації (standardized party nationalization score sPNS) заснована на аналізі партійної націоналізації та кількості територіальних утворень.

$$sPNS = PNS ((\log 10 / \log unit)), \quad (8) [3]$$

У запропонованому підході використовуються 10 територіальних утворень як порівняльний стандарт. У своєму науковому дослідженні Д. Бошлер довів теоретично та емпірично припущення, що значення індикатора партійної націоналізації буде збільшуватись безперервно та відповідно зі збільшенням логарифмом числа одиниць, взятих для розрахунку.

Також автор запропонував та обґрунтував власну варіацію порядку розрахунку (PSNS) індексу націоналізації партійної системи (Party system nationalization score) (формула 9) та показника (PNS) націоналізації голосування за окрему партію (Party nationalization score) (формула 10) [3].

Вказані індекси розроблені на основі модифікованого коефіцієнту Джині. За умовами методології прийнято, що вказані індекси можуть варіюватись від 0 до 1, і, відповідно, чим вони більше наближені до 1, тим більш рівномірним є розподіл електоральної підтримки і вищим – рівень націоналізації.

$$PSNS = PNS1 + PNS2 + PNSn / n, \quad (9)$$

$$PNS = (1 - G)^{(\log 10 / \log unit)}, \quad (10)$$

І, якщо значення індексів наближається до 0, націоналізація партійної системи низька. Також, відповідно до авторського підходу, для стандартизації цих індексів (щоб їх значення щодо досліджуваної країни могли використовуватись для порівняльного аналізу за такими індексами із іншими країнами) пропонується застосовування десятичного логарифму ($\log 10$) та логарифму з числа кількості регіонів (територіальних утворень) країни ($\log unit$), партійна система якої аналізується.

На нашу думку, порядок розрахунку вказаних індексів є доволі складним в операціоналізації через потребу розрахунків логарифмів, витрати часу на розрахунково-аналітичну роботу. Також у наукових колах зазначається те, що вибірка з 10 регіонів країни для розрахунків не завжди застосовна для певних держав.

У контексті емпіричного аналізу є сучасні ґрунтовні дослідження націоналізації партійних систем Європи, проведені Д. Бошлером [4]. Автор використовує власний логарифмічний підхід щодо оцінювання. Напрацювання цього вченого цікаві ще й через те, що він досліджує це явище на прикладі посткомуністичних країн, у тому числі України. В одній із наукових праць автор здійснює стандартизовану оцінку партійної націоналізації (standardized party nationalization score sPNS) посткомуністичних країн Європи. Д. Бошлер досліджував стан націоналізації цих країн протягом різних періодів.

Аналізуючи емпіричний матеріал, викладений Д. Бошлером, варто зауважити, що такі розрахунки мають вагомий інформативну цінність. Але використання підходу автора є, як зазначалось вище, доволі складним як у розрахунках, так і в презентації результатів аналізу. Зокрема, доволі складно зрозуміти вибіркочну презентацію показника країни в кількох варіантах, якщо перші десять регіонів відрізняються від інших десяти. Також незрозумілою є можливість похибки, оскільки не враховуються результати за іншими територіями, якщо в країні нараховується, наприклад, 25 або 27 адміністративно-територіальних одиниць.

У Д. Бошлера є також наукова праця, в якій він досліджує вказаний показник у вищезазначених країнах за період 1997–2007 рр. [4]. Автор зауважує, що за цей період усереднене значення партійної націоналізації щодо посткомуністичних країн Європи становило 0,80, що є свідченням достатнього розвитку цього показника.

На окрему увагу заслуговують науково-практичні дослідження російських вчених Г.В. Голосова та І.С. Григор'єва. Автори розробили методику розрахунку альтернативного вимірювача – індексу націоналізації партійної системи (формула 11).

$$IPSN = \sum_{i=1}^n \left(1 - \frac{n - ((\sum_{i=1}^n s_i)^2 / \sum_{i=1}^n s_i^2)}{n-1}\right) p_i, \quad (11)$$

де n – кількість територіальних утворень (або виборчих округів); s_i – значення відсотка електоральних голосів, або частка місць, отриманих i -й партією в рамках кожного i -го регіону (територіального утворення); p_i – частка електоральних голосів, або місць, отриманих i -й партією на національному рівні держави [1, с. 137].

Структурно індекс Голосова–Григор'єва схожий з індексом концентрації Херфиндала–Хіршмана і заснований на показнику стандартного відхилення. Автори надали серйозне теоретичне й емпіричне обґрунтування запропонованого показника.

З огляду на трактування авторів індексу, можна констатувати, що методологічна база розширена простим у використанні композитним показником, сформованим на основі індексів націоналізації голосування за окремі партії [1, с. 137]. Зазначене свідчить про можливість використання цього індексу як для комплексного аналізу, так і для оцінки націоналізації окремих партій.

Відповідно, можна зазначити, що індекс націоналізації голосування за окрему партію (IPN), згідно з підходом Г.В. Голосова і І.С. Григор'єва, розраховується за формулою 12 [1, с. 141]:

$$IPN = 1 - \frac{n - ((\sum_{i=1}^n s_i)^2 / \sum_{i=1}^n s_i^2)}{n-1}, \quad (12)$$

У сфері сучасного дослідження стану партійної націоналізації треба зазначити великий науково-практичний внесок Г.В. Голосова та І.С. Григор'єва [1] та окремо Г.В. Голосова. Г.В. Голосов та І.С. Григор'єв [8] представили картину націоналізації

партійної системи РФ та інших країн на сучасному етапі розвитку. Автори використовували власний підхід до оцінки, який є одним із найбільш простих, зрозумілих та доступних щодо операціоналізації.

Щодо проблеми окремого вивчення рівня націоналізації партійної системи України варто виділити працю українського автора Ю. Морозюка. Вчений використовує підхід Д. Бошлера при вивченні цього показника за період 1998–2007 рр. в Україні [2]. Автор розглядає як динаміку націоналізації політичних партій за даними парламентських виборів, так і стан та динаміку змін загального показника націоналізації партійної системи в країні.

Є багато інших досліджень стану партійної націоналізації, побудованих на використанні зазначених вище класичних підходів аналізу. Переважно ці роботи побудовані на використанні коефіцієнту Джині, його модифікованих варіантах.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розглянуто основні науково-практичні підходи до методології оцінки рівня націоналізації партійної системи країни. Основні науково-методологічні погляди та емпіричні напрацювання систематизовано за підходами американських та англійських, європейських, російських, українських авторів. Визначено, що більшість із них не характеризується різноманітністю і переважно сформована на схожій методологічній основі. Але науковий світ здійснює кроки щодо оптимізації методологічного інструментарію дослідження. Нові явища в партійному, політичному, соціально-економічному житті (зокрема сепаратизм, інформаційні війни) стають викликами для науковців та практиків щодо вироблення більш досконалих методів аналізу та прогнозування розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голосов Г.В., Григорьев И.С. Национализация партийной системы: Российская специфика. Политическая наука. Партии в соревновательных и несоревновательных политических системах. 2015. № 1. С. 128–156
2. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації / Електронна версія наукового блогу. 28.03.2012. Дата оновлення: 08.06.2018. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vyznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/> (дата звернення 08.06.2018).
3. Bochsler D. Measuring Party Nationalisation: A New Gini-based Indicator That Corrects for the Number of Units. Electoral Studies. 2010. Vol. 29. № 1. 29 p.
4. Bochsler D. The nationalisation of post-communist party systems. Електронна версія. 2010. Дата оновлення: 04.06.2018. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6i3vj2pEBu0J:www.bochsler.eu/publi/bochsler_nationalisation-eas10.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 06.06.2018)
5. Caramani D. The Nationalization of Politics. Cambridge University Press. Cambridge, 2004. 369 p.
6. Claggett W. The Nationalization of Congressional Turnout. Western Political Quarterly. 1987. № 40. Pp. 527–533.
7. Cornford J. Aggregate Election Data and British Party Alignments, 1885–1910. Mass Politics: Studies in Political Sociology. New York. 1970. Pp. 107–116.
8. Golosov G.V. Party system nationalization: The problems of measurement with an application to federal states. Open Acces Journals: електрон. версія журналу. Дата оновлення: 05.06.2018. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1354068814549342?journalCode=ppqa> (дата звернення 06.06.2018).

9. Jones Mark P., Mainwaring S. The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the americas. Sage journals : електрон. версія журналу. 2003. Дата оновлення: 21.05.2018. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13540688030092002> (дата звернення 06.06.2018).
10. Kasuya Y., Moenius J. The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district-focused. Electoral Studies. 2008. Volume 27. Issue 1. Pp. 126–135.
11. Morgenstern S., Swindle S.M., Castagnola A. Party nationalization and institutions. The journal of politics. Cambridge, 2009. Vol. 71. N 4. Pp. 1322–1341.
12. Rose R., Urwin D. Regional differentiation and political unity in western nations. Beverly Hills (CA): Sage, 1975. 53 p.
13. Urwin D. Territorial Structures and Political Development in the United Kingdom. Centre–Periphery Structures in Europe: an ISSC Workbook in Comparative Analysis. Frankfurt and New York, 1982. Pp. 19–74.